

IRODALOM.

Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kunóról.

Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Gróf Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932—1938. Budapest, 1938. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadása.

«Arbores serit agricola, quorum fructus nec viderit unquam». Klebelsberg Kuno nagyon jól tudta, hogy nem fogja meglátni azoknak a fáknak gyümölcseit, amelyeket annyi szeretettel, annyi munkával, annyi erőfeszítéssel ültetett. Azt azonban sem ő, sem barátai nem gondolták, hogy olyan korán távozik az élők sorából; az általa ültetett palántáknak még nagy szükségük lett volna a nagy kertész ápolására, gondozására. Mi sem bizonyítja jobban ültetvényeinek erejét, mint az, hogy kiállják a mai kor zordonságát és viharait. Csak természetes, hogy egyéniségének jelentősége évről-évre növekedik. Ez kifejezésre jut a Klebelsberg-emlékbizottság működésében, szobrának elkészültében, a Klebelsberg-pályadíjban, de kifejezésre jut abban a kötetben is, mely a róla szóló emlékbeszédek és megemlékezések gyűjteményét tartalmazza. Ezeket szerető hitvese gyűjtötte össze, egyik legkiválóbb munkatársa, Kornis Gyula, rendezte sajtó alá s az általa újjászervezett Kir. Magy. Egyetemi Nyomda áldozatkészsége adta ki.

Kornis Gyula helyesen mondja a kötet előszavában, hogy «gróf Klebelsberg Kuno az államférfiaknak nem a könnyen feledésbe menő típusából való». «A kortársak meg nem értő kritikája régesrégén elhangzott és ennek helyébe lép most a történetírónak, az idő tanújának az eredményeket mérlegelő elismerése. Az alkotó Klebelsberg nevéhez fűződő intézmények századok multán is művelik az egymást felváltó nemzedékeket».

Klebelsberg jelentőségét mi sem igazolja jobban, mint azok névsora, akik róla megemlékeztek. A Magyar Nemzeti Múzeum csarnokában felállított ravatalnál elhangzott beszédek mélyen bevésődtek emlékezetünkbe; Glattfelder Gyula, Hóman Bálint, gróf Bethlen István beszédei méltók voltak a nagy halotthoz. A megemlékezések írói között találjuk Kornis Gyula, gr. Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Becker porosz közoktatásügyi miniszter, Herczeg Ferenc, Sipőcz Jenő, Schuschnigg Kurt, Domanovszky Sándor, báró

Korányi Sándor, Kállay Miklós, Szent-Györgyi Albert, Fedele olasz miniszter neveit. A képviselőház nevében Almássy László, a felsőház nevében br. Wlassics Gyula búcsúztatták és, aki a legelső sorban áll, József kir. herceg tábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke Szegeden 1935. április 11-én tartott emlékbeszédet. Még mélyebb benyomást tesz az olvasóra a megemlékezések tartalma. Hóman Bálint felsorolja, hogy mit tett hazája érdekében: a Magyar Történelmi Társulatnak új lendületet és új irányt adott, a Magyar Tudományos Akadémiát a végromlástól mentette meg, új egyesületeket hívott életre tudományos és irodalmi törekvések támogatására. A természettudományok fejlesztésének ápolójává szegődött. Alkotásai: a Gyűjtemény Egyetem, Ösztöndíjtanács, Természettudományi Tanács, Tudományos Társulatok Országos Szövetsége, a magyar műveltséget szolgáló tanulmányi ösztöndíjak, külföldi kollegiumok, belső kutatóintézetek, a három vidéki egyetem «kiépítése», hirdetői egy új magyar tudomány-politikának. Hóman Bálint mondja: «Klebelsberg Kuno a vallásos ember szent meggyőződésével hitt a kultúra nemzetmentő, államfenntartó hivatásában. A kultúra eszközeivel hitte kivívhatóknak nemzete elrabolt jogait»... «Mikor jött, a tudomány, a művészet, irodalom, közoktatás anyagi eszközök hiányában szenvedett, sorvadott, az enyészet útján haladt, munkásai már-már munkájuk céltalanságáról elmélkedtek. Klebelsberg bizalmat, erőt, lelkesedést öntött beléjük. Visszaadta hitüket és új, magas piedestálra emelte hivatásukat». Bethlen István azt mondta: «A háború után a magyar kultúra minden kövét Klebelsberg rakta le. Trianon után a magyar kultúrát ő mentette meg az enyészettől»... «Nincsen a magyar kultúrának egyetlen kis tere sem, melynek területén gr. Klebelsberg Kuno alapvető munkát ne végzett volna és meg vagyok győződve, hogy ha majdan felnő ez a generáció, mely az ő általa teremtetett intézményekben nevelkedett, akkor ez a generáció talán több tudásra támaszkodva, talán tisztább látással, talán kevesebb emberi irigységgel eltelve áldást fog kérni Istentől arra a munkára, amelyet gr. Klebelsberg Kuno végzett 10 éven keresztül».

Kornis Gyula a Magyar Paedagogiai Társaságban tartott emlékbeszédében azt mondta, hogy «gr. Klebelsberg Kunónak halhatatlan történelmi érdeme, hogy a háború után világszerte folyó nagy szellemi építkezésbe Európa nemzetei közül azt, amelyet a világháború leginkább porbasújtott és testben-lélekben leginkább szétmarcangolt, nagy céltudatossággal belekapcsolta»... «Klebelsberg a kultúrában való nemzetközi versenyre akarta előkészíteni a magyarságot. A népiskola és középiskola fejlesztésével, de főképp a magasabb tudományos kultúrának eddig nálunk példátlan kiépítésével». «A magyar naciona-

lizmus kereteit az új viszonyokhoz képest új tartalommal törekedett megtölteni. Ezt az új magyar lelket formálni hivatott ideológiát nevezte neonacionalizmusnak. Ő maga a következőkben fejezte ki az új nemzeti programot: a pozitív, az aktív, a produktív, a konstruktív emberek érdeklődését, a munkás, az alkotó emberek szent összefogását, a rombadőlt haza erejét az építésnek egyszerű munkájában: öntudatos összefogást a kritika túltengésével, a hiperkritikával és általában a negatív emberekkel szemben, a neonacionalizmus a korábbi idők szónokló, ünneplő, civódó és kesergő hazaszeretetével szemben a munkás hazaszeretetet hangsúlyozza, épp úgy szembeszáll a jogosulatlan önámítás, mint a nemzet önbizalmának kishitű lefokozásával; épp úgy szembeszáll a naiv optimistákkal, mint a baljósokkal és a kétségbeesés apostolaival. Első sorban a tudás erejével meghatványozott munka kultuszát iparkodik szolgálni... «Klebensberg azért tudott olyan rajongó munkakedvvel a magyar jövőért dolgozni, mert kitűnően ismerte a multat és így érezte mint államférfi a történeti felelősséget»... «Erős és világos esze mellett a másik kulcs, mely alkotásainak titkát előttünk megnyitja, hatalmas akarata és példátlan munkabírása». Gr. Apponyi Albert 1932-ben ezt írta: «Gr. Klebensberg Kuno halála egyike a legsúlyosabb veszteségeknek, amelyeket ez a nemzet az utóbbi időben szenvedett, mert olyan tág látókörű és annyi impulsív erővel bíró kultúr-politikus, mint amilyen ő volt, nem terem mindennap s ma hozzáfogható államférfiakat a művelt világnak szinte egyetlen államában sem ismerek». Herczeg Ferenc azt mondta, hogy «Klebensberg legfeltűnőbb tulajdonsága tetterejének mindent magával sodró lendülete. Ha iskolában tanulta, akkor gróf Széchenyi István volt a mestere». «Mikor kikisértük a Nemzeti Múzeum csarnokából, a gyász génusza haladt a koporsója mellett. Mikor megérkezett utolsó otthonába Szegedre, már a dicsőség nemtője fogadta». József főherceg az őt jellemző alapossággal és lelkiismeretességgel tökéletes képet ad Klebensberg munkájáról s bölcsen mutat rá, hogy az államigazgatásban Tisza vezetése alatt lett naggyá. (Hogy Tisza milyen sokat tartott Klebensbergéről, azt legjobban igazolja azon fölterjesztés, melyben miniszterelnöki államtitkárra való kinevezésre ajánlotta.) Domanovszky helyesen idézi Ravasz László jellemzését: «A legkonkrétabb s ugyanakkor a legnagyobb álmú magyar kultúrpolitikusnak nevezte». Br. Korányi Sándor, Kertész Róbert, Kállay Miklós, Bakay Lajos s a könyvben megjelent megemlékezések íróinak hosszú sora Klebensberg emlékére a drágakövek olyan tömegét szolgáltatatták, hogy azokból hatalmas piramist, testes köteteket lehetne létesíteni.

E rövid ismertetés csak biztatás arra, hogy minden jó magyar

ember, a kultúra minden barátja olvassa figyelemmel e gyűjteményt, mert abban megtalálja azt a forrást, melyből meríteni kell annak, aki az ország sorsát szíven viseli.

Grósz Emil.

Költészet és világnézet.

Martin du Gard Roger: *Egy lélek története*. (Jean Barois). Fordította Hevesi András. Két kötet. 8-r. 205+234 l. Budapest, 1938. Franklin-Társulat.

Az irodalmi Nobel-díj tavalyi nyertesére, Martin du Gard-ra természetszerűleg ráirányult a magyar könyvkiadók figyelme. Csaknem egyszerre jelent meg magyar fordításban két nagyszabású munkája: a kétkötetes *Egy lélek története* s a még hatalmasabb terjedelmű *A Thibault-családnak* egyelőre az első része. Mi most az előbbit vesszük röviden szemügyre.

Ez a munka nem szorítható bele *egy* hagyományos műfaj keretébe: mondhatnók társadalni korrajznak, a századvégi francia szabadelvűség eposzának, filmszerű könyvdrámának, de talán leg-egyszerűbb lesz *regénynek* neveznünk. A XX. században a »regény« fogalma veszedelmesen közeledik az »akármí« szó jelentéséhez.

Az *Egy lélek történetében* nem »egy lélek« története tárul fel előttünk, hanem egy egész nemzedéké, sőt kettőé; a főszemély sem egyén, hanem lélekalkati típus, melynek egyrészt a korszak talajába, másrészt az örökemberi természetbe nyúlnak le gyökérszáalai. E regény tartalmi mondanivalója nem tud szépen vesztig maradni a művészi forna időfeletti síkjában, hanem arra kényszeríti az olvasókat, hogy lelkük mélyén időszerű megoldásmóddal válaszoljanak rá, kiki a maga világnézete szerint. Mondanunk sem kell, hogy a szerző ezzel nemcsak tisztában van, hanem egyenesen ez a célja; a műforma csak burok, s szerepe éppen az, hogy láttassa, miként lüktet mögötte az örök nyugtalanságú *probléma*.

A francia értelmiségi középosztály élete a világháborút közvetlenül megelőző három vagy negyedfél évtizedben: ez a háttér és az időbeli keret. 1878-ban lép elénk a regény főalakja, Barois János, mint tizenkétéves gyermek. Anyja tüdőbajban halt meg fiatalon, s fia is hajlamos erre a betegsége. Tizenkét éves koráig apai nagyanyjánál nevelődött, ennek halála után pedig keresztanyjának, Pasquelin-nének gondozása alá került, s mind a két helyen a vallásos hit levegője vette körül. Eleinte a nyájas Joziere abbé csitíttatta el Barois ébredezni kezdő kételyeit; de mikor középiskolai tanulmányait elvégezve, Párizsba költözött s beíratkozott az orvosi facultásra és egyidejűleg a Sorbonne természettudományi szakos hallgatójává is: hamarosan észrevette, hogy a Joziere abbé gyermeteg

tisztaságú hitének együgyű érvei nem elegendők annak az egyre súlyosodó válságnak az eloszlatásához, amelybe természettudományi új ismeretei sodorták lelki világát. Szerencséjére akadt alkalmasabb mentora egy Schertz nevű svájci katolikus papban, aki szintén természettudományi kutatások végett időzött Párizsban. Barois boldog csodálkozással tapasztalta, hogy Schertz pap létére mindazon a kételkedő vívódáson átesett, amelyek őt is kínozzák, s hogy Schertz szerencsés kiegészést tudott kötni önmagában a vallásos hit és a természettudományos gondolkodásmód között: elég a vallásos érzés, a dogmákban nem szükséges hinni. Barois úgy érzi, ő is megtalálja ezen az úton a belső békét. De apja halálos beteg lesz, a vallásos hit a másvilág küszöbén félelmes erővel jelentkezni kezd addig hitetlen lelkében, s utolsó akarata az, hogy fia vegye nőül nevelőanyjának, Pasquelin-nének buzgó vallásosságú leányát, Cécile-t. A házaspár azonban nagyon rövid ideig él együtt, mert áthidalhatatlan lelki szakadék van köztük: a nő buzgó katolikus, a férj pedig egyre határozottabban leszámol a vallásos hittel és ú. n. szabadgondolkozóvá lesz. Falun hagyja feleségét újszülött leánygyermekével, ő maga Párizsba megy, és kivivott függetlenségétől megmámorosodva, néhány barátjával együtt folyóiratot alapít: a *Magvető*t. Ekkor pattan ki a Dreyfus-per botránya, s a *Magvető* szenvedélyes hévvel veti bele magát a hareba az ártatlanul elítélt zsidó katonatiszt védelmében. (A regénynek a Dreyfus-ügyet tárgyaló része több mint száz lapnyi terjedelmű.) Barois roppant eréllyel küzd a katolikus egyház ellen s általában a vallás ellen. De egyszer villamos-kocsi gázolja el Barois-t, s ő a halálos veszély pillanatában önkéntelenül Szűz Máriához fohászkodik. Szégyelli is magát e pillanatnyi gyöngesége miatt, s megírja végrendeletét: «Nem tudok semmi megrázóbbat, mint az olyan aggastyán magatartását, akinek egész élete egy eszme szolgálatában állott, és aki végső elgyengülésében meggyalázza azt, ami életének értelme volt és siralmasan megtagadja multját... Megérdemlem, hogy egyenesen haljak meg, ahogy éltem, a nélkül, hogy beadjam a derekamat...» De gőgös nyilatkozatának egyre inkább ellentmond viselkedése. Tüdeje meg-megbetegszik, s ez nyomasztólag hat kedélyére is. Még nagyobb lelki változást idéz elő az, hogy tizennyolc évessé lett leánya, Marie, hosszabb időt tölt nála, és Barois-t meghatja a Marie fölényesen biztos, sziklaszilárd vallásos hite, mely nem fél az apja természettudományos ellenvetéseitől sem, s amely e szép fiatal nővel a kolostort választatja önkéntes bivatásterületnek. Fájdalmas kudareként éri Barois önbizalmát a fiatal nemzedék támadása is; e fiatalság egy része túllicitálja az ő «természettudományos» álláspontját, s a vallásos érzésről sem akarván tudni, nyílt istentagadást hirdet, Barois pedig

ezt egyre nagyobb bűnnek érzi, — a fiatal nemzedék másik része meg nem lát egyebet a *Magvető* működésében, mint meddő elméletet, kótyagos anarchiát, megállapítja az intellektualizmus csődjét, s új elvekre esküszik: a nacionalizmus, az erkölcsi fegyelem, az öntudatos pozitív katolicizmus eszméire. Barois-ban megkezdődik a lelki össze-roppanás; lemond a *Magvető* szerkesztői tisztségéről, testi betegsége miatt el kell hagynia Párizst, leányának kolostorba vonulása után visszatér felesége mellé, egy Lévy nevű abbéval kezd vitatkozni, de néhány találkozás után a vitatkozóból kétségbeesett töprengő lesz, és a feszület csókolgatása közben leheli ki gyötrődő lelkét.

E munka irodalmi érdemei a francia szellem jellegzetes értékei. Szerkezete csak látszólag laza, igazában rendkívül finom, tervszerű kezelése az anyagnak. Negyedszáz évvel ezelőtt még nem volt az ilyen szerkesztésmód annyira elcsépelt, mint ma, a filmszerű képsorozatok túltengése idején; a főalak életének, lelki fejlődésének, sorsa alakulásának legfontosabb, legjellemzőbb mozzanatai megannyi izgalmas feszültségű kis drámákként következnek egymás után. De mégsem színpadra való megjelenítés ez az eljárás, hanem az ú. n. könyvdráma módszere, mert hiszen még a kitűnő szellemességű, ragyogó dialektikájú párbeszédeknel is szebbek és hatásosabbak azok a levelek és naplójegyzetek, melyekben Barois vagy Lévy a francia szellem világosságával és a francia stílus remeklésével tisztázza önmaga előtt és előttünk lelkének titkos és bonyolult élményeit, — az ilyesmit csak olvasás útján ismerhetjük meg. A munka szerzője drámaíró módjára igyekszik elrejtőzni s másokat beszéltetni, csak színpadi utasításokra emlékeztető rövid megjegyzéseket tesz a maga nevében, de ezek közt is sok a finom és találó igazságú; pl. a húszéves De Grenneville-t így jellemzi: «Mindent egybevetve a biztonságnak és a tartózkodásnak az a keveréke, amelyet a papi iskolák jótanulója első szerelmi kalandjáig megőriz». Érdekes, hogy ez a se nem regény, se nem dráma külső tekintetben tökéletesen olyan, mint néhai való jó Dugonics munkái; de ezek a kezdetlegesség esetén próbálkozásai, a Martin du Gard munkája pedig a tiszta műfaj és a zárt szerkezet szabályaiba belecsömörlött modern művész virtuóz fölényessége.

De az irodalom s általában a művészet nemcsak forma, hanem tartalom is, bármennyire nem könnyű néha e két elemet egymástól elkülöníteni. Martin du Gard nemcsak esztétikai élvezetben akarta részesíteni olvasóit, mikor regényét huszonöt évvel ezelőtt közrebocsátotta. Ez az epico-drámai munka egyúttal «líra» is, világnézeti állásfoglalás, még pedig nem — mint igen sok költőnél — tudatosság nélküli, hanem célzatos nyíltságú, ezt a célzatosságot csak a formai elemnek, az ábrázolás művészi színvonalának érdeke óvja meg a

kellő határok közül való kisiklástól. A francia nemzet a világháború előtti félévszázadban mélyreható világnézeti válságot élt át. A világnézeti harcok e korszakának tipikus képviselője Barois, egyszersmind példája annak az igazságnak, hogy a világnézeti válság a maga hullámozó eredményeivel nemcsak a közösségi, hanem az egyéni életben is megfigyelhető. De regényünk szerzőjének éppen nem eszményképe a Barois-féle típus, amely fiatal korában nem tud hova lenni a forradalmár-türelmetlenségtől, vallásellenes szenvedélyességével és szertelen függetlenségi vágyával a családi kötelet is széttépi, viszont az elbetegedés és megöregedés idején előbbi hencegő lénye százalmas rokkantságba süllyed, nem tud ekkor sem a vallásos hit vigaszához menekülni, csak lerontja egész élete munkásságának hitelét a másvilági bűnhődéstől való szurkolásával. Martin du Gard-nak az eszményét a világnindenséggel szemben való emberi magatartás tekintetében a regény egyik mellékalakja testesíti meg: Luce, a Collège de France vallástörténelmi tanára, akit a jelenkor Sokratesének nevezhetnénk. A hittételes és szertartásos vallások Istenében épp úgy nem hisz, mint a fiatal Barois, de Luce ezt a világnézeti álláspontját sohasem tette társadalmi forradalom csatakiáltásává, sohasem titánkodott, hanem a földi boldogság nyárspolgári mintáját valószínűsítette meg családi életében, melyet kilenc gyermek tett számára gazdaggá és áldottá. Luce nem gyáva, a Dreyfus-perben kockára tette népszerűségét, de többre becsüli a békés meggyőzést a forradalmi erőszaknál, s a «szép életet» a tudományos hírnév hiúságánál. A földi életen túlra vonatkozó gondolatok nem ingerlik Luce-t, öregkorának testi szenvedései közt is megőrizi nemes humanizmusát s halála módjával is igazolja erkölcsi nagyságát.

Ismételjük, Martin du Gard e munkája a világháború kitörését megelőző évben, 1913-ban volt könyvújdonság. Azóta sok víz és vér folyt le az Idő medrében, és az azóta eltelt negyedszázad Európájának lelki nyugtalansága éppen az általános világnézeti válságban tetőződik. Ilyen válságok idején éppen a mérsékelt irányok járnak legrosszabbul. A Martin du Gard-tól Luce alakjában oly tisztelettel felvázolt balközép-féle vallási (?) álláspont is ma már bizony nagyon kopott-szürkének és olyan «sem hév, sem hideg-nek tűnik fel, amelyről a biblia a legelutasítóbb ítéletet mondja. De egyébként is annyira kizárólagossági igényekkel sarkítódnak a világháború utáni időben a világnézeti értékelésmódok egymás ellentétes végleteivé, hogy egyre kevésbbé tűrik meg a mérsékelt, vagy éppen semleges álláspontokat, souverainitásról pedig a magáén kívül egyik meggyőződés sem akar hallani. Az esztétikai szempont mostanság igen sanyarú helyzetben van. A művész hazája ma nem «széles e világ», tehetséges írók is

jónéhányan vannak száműzve hazájukból világnézetük miatt, egy nagy birodalomban a Nobel-díj elfogadása is tilos, szintén világnézeti okból. A vallási világnézet területén és a magyar irodalom körén belül maradvá is, ellentétes végletek furcsa jelenségeivel találkozunk, ha megfigyeljük, a vallási ellenőrző szempont miként veszi felülvizsgálat alá a költői értékeket. Az erkölcsileg végkép ellazult életű Ady Endre művészi lángelméjét s időnkénti emberi vezeklését annyira méltányolja egy református püspök, hogy a magyar irodalom egyetlen igazi vallásos költőjévé avatja. Bár ezt az álláspontot nemcsak túlzónak, hanem félreérthető volta miatt káros hatásúnak is véljük, a vallásos szempontú irodalmi kritika túlzásai közül mégsem az ilyen méltányló és megbocsátó végletet tartjuk igazán bajnak, hanem azt a másik végletet, amelyre legjellemzőbb példaként egy 1934-ben megjelent, ilyen című tanulmányt említhetünk: *Arany János és az evangélium*. E tanulmány szerzője *végigsajnálva* Arany János életét és műveit, megállapítja Aranyról, hogy «hiányzik belőle az Úr Jézus Krisztus». Szerzőnk szerint Arany nem helyesen választotta meg költészetének főalakjait, éppen a saját lelkének krisztustalansága miatt; Toldi Miklósban is, Etelében is sok jó tulajdonság van ugyan, de egyik sem tudja Istenhez való viszonyát a megváltottság boldogító tudatává fejleszteni, s pl. Toldi a halálos ágyán nem a hit ujjongó bizonyosságát érzi, hanem csak bizonytalan reménykedéssel vagy kényszerű belenyugvással készül Isten színe elé; nagy folt ez Arany költészetén, neki «tudatosan és kizárólagosan Isten dicsőségének a dalnokává kellett volna szegődnie»... Hogy a vallási világnézet totalitás-elvének ez a minden vonatkozásban illetékességre törő igénye a maga «kellett volná»-ival hova juttatná a költészetet, arra még csak rágondolni sem jó. Éppen a legigazibb tehetségek nem bírnák — akkor sem, ha akarnák — egyéniségük művészi meghatározottságát más-nemű elvektől függővé tenni, bármily tiszteletreméltók ezek az elvek egyébként. A vallási elvektől irányított költészetnek még az őszinte része is gyanússá válnék a megakadályozhatatlanul felburjánzó farizeus-irodalom közepett... Oh, tisztában vagyunk azzal, hogy az esztétikai világnézet végleteskedő souverainitása szintén elviselhetetlen elfajulásokba tévedhet, s tévedett is már többször, úgyhogy a mostan divatozó türelmetlen egyoldalúságot részben ő hívta ki maga ellen. Hiába, az ember nem lehet sem *csak* vallásos, sem *csak* politikai (hazafias-szociális), sem *csak* művészetélvező lény. Az *egyetemes* emberi élet számára is a béke volna kívánatos, és éppen evangéliumi alapon volna megvalósítható legbiztosabban; embermivoltunk különféle irányú nemes hajlamainak egyszerűen csak meg kellene szívlelniök a legfontosabb evangéliumi tanítást: *szeressétek egymást!* —df—